LA FILLA DEL MAR

D'ÀNGEL GUIMERÀ

QUIM NOGUERO · JOSEMARÍA CASANOVAS

PAM

Amb el suport de:

Institut Català de les Empreses Culturals
Generalitat de Catalunya

Primera edició, setembre de 2024
© Els autors dels textos, 2024
© Josemaría Casanovas, per les il·lustracions, 2024
Disseny i maquetació: Jordi Avià
La propietat d'aquesta edició és de Publicacions de l'Abadia de Montserrat
c. Ausiàs Marc, 92-98, 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-328-3
B. 11027-2024
Imprès a Gráficas 94

Sumari

La mar de morts
Proemi de **MÀRIUS SERRA** — 9

La filla del mar
D'ÀNGEL GUIMERÀ — 13

Clàssic d'aquí
Making of de **QUIM NOGUERO** — 38

Què li donarem a l'orfeneta?
Epíleg d'**HERNÁN MIGOYA** — 43

QUIM NOGUERO i **JOSEMARÍA CASANOVAS** — 49

La mar de morts

Proemi de **MÀRIUS SERRA**

La Mediterrània és un mirall que ens retorna una imatge deformada de la societat occidental que empeny un munt d'éssers humans a jugar-se la vida per transformar el seu malestar en benestar. N'estem tips, de veure-la com un gran cementiri. En el nostre segle XXI, els naufragis que cada dia l'omplen de cadàvers són d'una naturalesa diferent del naufragi que a finals del segle XIX Àngel Guimerà fa servir de detonant per a un dels seus drames més intensos, però el xoc de civilitzacions entre les dues costes és el mateix. La cristiandat *versus* l'islam i viceversa. De fet, en una de les novel·les més importants de la nostra tradició literària, l'heroic Tirant lo Blanc també hi naufraga i les onades l'arrosseguen fins a les costes musulmanes, des d'on imitarà el periple evangelitzador de Ramon Llull. Quatre segles més tard, Àngel Guimerà completa el seu trio d'asos dramàtic amb una nàufraga musulmana en terra cristiana. Després d'haver explorat la tumultuosa vida urbana a *Maria Rosa* (1894) i la soliua vida muntanyenca a *Terra baixa* (1896), Guimerà es submergeix en la procel·losa vida marítima a *La filla del mar* (1900), un tràgic triangle amorós en el qual, per primera vegada, l'objecte del desig és un home (Pere Màrtir) cobejat per dues dones (Mariona i Àgata).

D'entrada, un segle i quart després de l'estrena, primer a Buenos Aires i poc després al teatre Romea de Barcelona, el més cridaner de *La filla del mar* és la seva sorprenent actualitat. El conflicte té una relació directa amb el gran tema que ara mateix sacseja les vel·leïtoses democràcies europees: la immigració i la resistència de les comunitats a incorporar la diferència que sempre comporta l'arribada de nouvinguts. Perquè l'Àgata de l'obra és una forastera que arriba de nena a les costes catalanes després que la rescatessin del naufragi d'un vaixell musulmà. La bategen amb aquest nom de pedra fina, una varietat criptocristal·lina del quars apreciada per la seva coloració, i és justament el seu aspecte acolorit («estripadota») el que provoca en la comunitat d'acollida tota mena de recels. L'Àgata es cria com una germanastra al costat de la Mariona, quatre anys més gran que ella, i hi acaba competint per l'amor d'un trinxeraire donjoanesc que Guimerà bateja amb un nom que ja sembla cridar el mal temps: Pere Màrtir. La Mariona fa servir

sant Pere, aliè a l'apòstol homònim, prové d'un predicador i miracler càtar del segle XIII, també conegut com a Pere de Verona, que va morir assassinat i va ser patró dels inquisidors, ofici que havia exercit al nord d'Itàlia.

Les tries onomàstiques de Guimerà mai no són innocents. L'únic membre de la comunitat que tracta amb afecte l'Àgata es diu com el negre dels Reis d'Orient, el vell Baltasanet. La resta de la comunitat, que podríem associar a l'opinió pública del món actual, menysté l'Àgata amb l'estigma «no és d'aquí». Només el seductor Pere Màrtir, quan se n'enamora, arriba a verbalitzar-ho sense l'adverbi de negació, però això no el salva de morir assassinat per gelosia amb una eina de pescador: la forca anomenada fitora. La llengua de *La filla del mar* és plena d'expressions marineres, ben conservades en aquesta versió en còmic. Algunes són meres descripcions dels oficis de mar, com quan l'Àgata pesca un peix amb la fitora i el descriu dient «un retxetó, tan botzo i presumit que semblava el senyor notari de la vila», en referència a un petit reig ben inflat de ganyes (mon àvia vilanovina, quan veia un burgès ben peixat amb la panxa plena, li deia que era «butzo»). O bé quan diu «Un peix molt gros ha arribat fet un esparrafall...», que és un terme associat a una sorollada. Però encara són més interessants els casos de llenguatge figurat, tan fàcils d'entendre que es podrien exportar al llenguatge col·loquial d'avui mateix, com per exemple quan parlen de les proeses amatòries del Pere Màrtir i, en comptes del que ara en diríem tirar la canya, llegim que «ha deixat anar l'àncora».

La llengua de Guimerà ens ensiborna per la seva riquesa i gràcia. Aquesta adaptació al còmic té l'encert de transcriure els diàlegs de manera que mantinguin el to col·loquial, ja sigui amb les formes verbals —«Com ho has sapigut?»— o amb la solució abreujada dels pronoms febles, com a «Espereu's-e, que falta el mariner nou.» Finalment, abans de completar el polèmic desenllaç de la tragèdia, que no revelarem a aquestes altures preliminars de llibre tot i que la majoria de lectors ja saben que *La filla del mar* acaba com el rosari de l'aurora, Guimerà es permet posar en boca de l'Àgata una afirmació que remet a una de gairebé idèntica d'una obra anterior que, amb el pas dels anys, s'ha consolidat com la rèplica més recordada del patrimoni teatral català: «L'he mort.» En principi, aquí l'antecedent elidit pel pronom feble no fa referència a cap llop, a menys que convinguem que el Pere Màrtir era un veritable llop de mar.

LA
FILA
DEL
MAR

LA FILLA DEL MAR

ÀNGEL GUIMERÀ

ADAPTACIÓ DE QUIM NOGUERO I JOSEMARIA CASANOVAS

Ha ha ha ha ha ha ha!
Que ets de la broma, noi!
Diuen que soc com una barca, que ara se'n va a un costat, ara a l'altre, i ara fa la girada en rodó.
No és culpa de la barca, sinó del timoner!
Veus com tu mateix ho dius, que ara vas cap ací, ara cap allà?
No, no, que ara la barca ja és a port,
i el cor no fa de timoner, que fa d'àncora, Mariona.

Calla, que escolten.
Bon dia a tothom!

Ha ha ha ha ha ha ha
Sentiu? Festegen.
Tan poca-vergonya és ell com ella.

Mare meva, ja s'ha fet seva la Mariona!
Hi va per quartos! i ella, la bleda assoleiada, rient...

Quina gràcia allò de l'àncora i el timó.
A mi me fa un fàstic...

És igual amb totes, que ja ho sé jo.
Li clavaria una bona pallissa, i de cap al mar.
Em fa enfadar...
per vosaltres,
que us fa por.

Caterina, no l'hauries pas vista, a la neboda?
Ara mateix... I a fe que anava ben acompanyada!
Sí, amb el Pere Màrtir.
Quina sort la Mariona, avi Cinquenes.

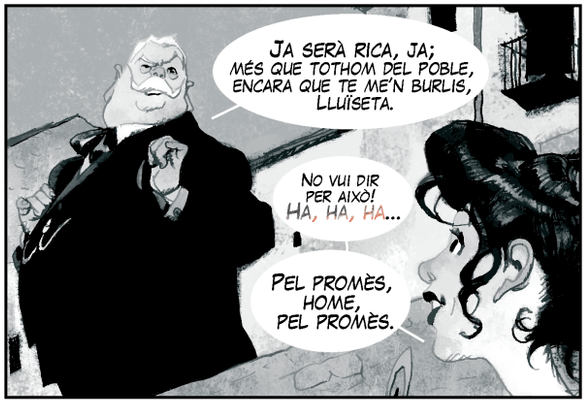
Ja serà rica, ja; més que tothom del poble, encara que te me'n burlis, Lluïseta.
No vui dir per això! Ha, ha, ha...
Pel promès, home, pel promès.

Quin promès? No festeja pas.
El dia que es vulgui casar ja n'hi buscaré jo un del seu braç.
De què rieu totes?
Ha ha ha ha ha ha

Doncs, que ell ja ha deixat anar l'àncora a casa vostra.
Quina àncora?
Si ho sap tothom, que la Mariona i el Pere Màrtir festegen...
No teniu vergonya si ho consentiu.
Caterina, tu les entens, en aquestes?

És que això no ho consentiré mai... és un perdut, un jugador.

I sabent lo que és, li heu donat entrada a casa?

Me deia que vol comprar un llagut.
Per treballar.
Ha ha ha ha

Doncs, ja el té, el llagut. I carrega i tot, no sé com s'ho fa que les enamora...
I tot seguit se'n cansa, però ja són desgraciades per tota la vida

La Mariona no hi enraonarà més, o la desheredo i la trec de casa.
Això i ja veureu com la planta.
Xerreu, xerreu, que mentres esteu aquí, ell l'ensiborna.
Ara mateix ho acabo. Ja ho veureu, si ho acabo.

No vui que parlis més amb la neboda, M'entens? O per Sant Jordi i l'aranya que en faig una.
L'oncle Cinquenes de seguida troba Pere Martir.
Mal me rebenti si no compleixo.
Que us he fet cap mal?
N'has fet a moltes mosses. Per tu no s'acabaran mai les llàgrimes al poble.
Alguna la hi tenia jurada. Aquell mateix matí...
El passat, passat, dona: no seré pas jo qui faci córrer lo nostre.
No coneixia encara el Gregori.
A ell sí que me l'estimo ara, ell no en voldrà mai cap altra.
Així m'agrada, Caterina. Oi que m'ajudaràs amb la Mariona?
Així veuré que ja no et sap greu.
Creus que et tinc malícia, jo a tu, noi? Ets molt vanitós! Però t'ajudaré, vaja.
T'ajudaré... fins que et perdi.
De mar, amb un parell de rojals ben grossos, arriben l'Àgata, el Baltasanet, dos mariners i el Gregori, marit de la Caterina.

Caterina, l'Àgata ha caigut a l'aigua.
Jo sempre a l'aigua.
Per això pesques amb els homenots?

I què hi faria, a terra? Jo, a l'aigua, em voldria estar sempre.

Ves si ens hi tiraríem de cap, al mar, nosaltres!
Tenen por, no gosen. Per sortir sols has de picar a terra amb el peu, obres els braços i amunt.
T'hi deus haver llançat, a l'aigua.
Veureu com ha estat... El mar planer, ni una manxada de vent, una sorella que s'acosta, la fitora avall i... la sorella clavada.
Ve un retxetó, tan botzo i presumit que semblava el senyor notari de la vila, i ras... cop de fitora i al cove.
Tot d'una, dos peixets xicarrons semblava que festegessin i es diguessin coses boniques, i jo no volia espantar-los, els pobrissons, perquè el més xicarró em deia que era jo, i l'altre... el xicot que m'estimarà algun dia, vaja.
A tu, un xicot?
hahaha
Què us penseu, que no hi haurà qui em vulga? Sols perquè no he nascut entre vosaltres?
Acabo. Un peix molt gros ha arribat fet un esparrafall, i ja badava la boca per engolir els dos xicarrons quan li he llançat la fitora amb tant coratge que me n'hi he anat darrere.
Ni hi pensava que m'engolia en aquella aigua, sinó que el lladregot i assassino era ben mort. Quina alegria, i vinga glops d'aigua.

Clàssic d'aquí

Making of de **QUIM NOGUERO**

Aquesta adaptació de *La filla del mar*, un dels tres drames més coneguts d'Àngel Guimerà, ha sortit publicada a la nova etapa de la revista *Serra d'Or*, des del número d'abril de 2023 fins al de març de 2024, en onze lliuraments mensuals, habitualment de dues pàgines acarades i un parell de tres. L'adaptació recuperava així el llenguatge del còmic dins la degana de les revistes catalanes, gràcies a l'entusiasme i la generositat amb què va rebre la proposta Francesc-Marc Álvaro, que aleshores la dirigia i va impulsar el canvi. Una evolució natural, d'acord amb els nous temps, i fidel als orígens, en la mateixa mesura que sempre ho ha fet la revista. El còmic ja havia estat present a *Serra d'Or* amb un breu tempteig d'Enric Sió adaptant Joan Perucho als primers anys setanta, una aventura *pop* que ens serveix encara d'exemple i estímul. No serem mai tan valents com aleshores. Cada moment té les seves nuvolades, però no comparem.

Ara, la idea era fer-nos nostre el clàssic (el dramaturg Àngel Guimerà) no perquè fos indiscutible, sinó precisament per com ha estat discutit. El món de l'escena ens ha ensenyat a llegir els clàssics amb absoluta llibertat. I si aquesta adaptació volia situar-se a l'empara d'algun model, seria rere l'exemple de les atrevides i, alhora, respectuoses direccions teatrals de Xavier Albertí, un gran director perquè és un lector apassionat que parteix sempre del coneixement a fons del text per treure'n el que podria impedir que ens fixéssim bé en les línies mestres de l'obra. Aclarit l'entorn, el que compta hi queda subratllat. És com posar-hi una lupa. A dalt de l'escena i a dins les vinyetes no hi cap pas tot, així que el que hi queda… o es fa perquè signifiqui o no té sentit deixar-l'hi. Albertí ens ha ensenyat a fer-ho amb els seus muntatges de Shakespeare, reduïts a la mínima expressió, a la manera minimal de l'alemany Heiner Müller. Quan el clàssic és molt conegut, hi ha material que es pot considerar compartit. Suprimir i destacar són dues operacions extremes que remen en la mateixa direcció. Passava el mateix en les seves posades en escena d'obres de Lluïsa Cunillé, on cap edició acadèmica il·luminarà mai tan bé com ell el fons revolt de l'autora per més notes a peu de pàgina que hi posem. I el mateix cal dir de molts muntatges que ens ha ofert de Santiago Rusiñol, Thomas Bernhard, Harold Pinter, Narcís Comadira o Josep M. Benet i Jornet. D'aquest darrer autor, quina delícia el muntatge de *Dues dones que ballen*,

amb Anna Lizaran i Alícia Pérez, empoderades des de la fragilitat, lliures en la seva decisió final al caire de l'abisme metafòric, igual igual que els dos protagonistes de *La filla del mar*.

Esmentar Benet i Jornet també és clau. Guimerà és un clàssic conegudíssim, durant anys més present en l'escena amateur que en la professional. Sempre havia estat popular. El seu funeral va ser multitudinari, el seu teatre havia arribat a Hollywood i també al cinema alemany de la mà de Leni Riefenstahl. Però després va passar pel purgatori. A l'assaig *Guimerà, home símbol* (2016), Albert Arribas i Albertí mateix en donen exemples: l'escriptor Josep Pla va parlar-ne com a «ombrívol patriota», el pintor Salvador Dalí el titllava de «gran pederasta» i al crític Xavier Fàbregas li semblava un «respectable fòtil dissecat». És als anys setanta i vuitanta que Josep Maria Benet i Jornet se separa d'aquell consens fúnebre i en fa una lectura agosarada, de base psicoanalítica, que ressalta en Guimerà passions sexuals soterrades, amb la dona com a principal membre actiu. Les dones de Guimerà criden, es queixen, s'adrecen al que desitgen i, quan cal, apunyalen fàl·licament els seus amants. Són un crit de sang. De vida i de mort. Eros i Tànatos.

A l'hora de fer aquesta adaptació, tenia al cap tres operacions que «Papitu» Benet i Jornet havia aplicat a *Maria Rosa* quan la va adaptar a la tele. Primer, el dramaturg en va suprimir tots els Jesusets i Verge Maria puríssima que hi havia, deixant-hi, però, la llengua de regust popular de Guimerà: que hi sonés la seva veu, sense cap deix carrincló. Segon, havia eliminat l'apart teatral en què Marçal es confessava culpable d'allò que, amb criteris moderns, l'espectador no hauria de saber fins al final: primer, per com l'apart era un recurs antic, declamatori, però també perquè l'*spoiler* torpedinava la identificació de l'espectador amb Maria Rosa, com sí que passaria si no està segur de res fins que ho confirmi ella mateixa

al clímax final. I, tercer, el dramaturg tornava a carregar de tensió sexual allò que els canvis en la moral social havien rebaixat al llarg dels anys: a l'original, Maria Rosa extreia amb «la punta de les ungles» l'agulla clavada al peu nu, xop de vi i sang, del noi que acabaria sent el seu marit, però a finals del segle XX l'escena ja no tenia la mateixa càrrega d'intimitat, així que Benet i Jornet feia que la noia li tragués l'agulla «amb les dents», els llavis en contacte amb la pell nua del peu del noi, recuperades així la sensualitat i la malícia perdudes.

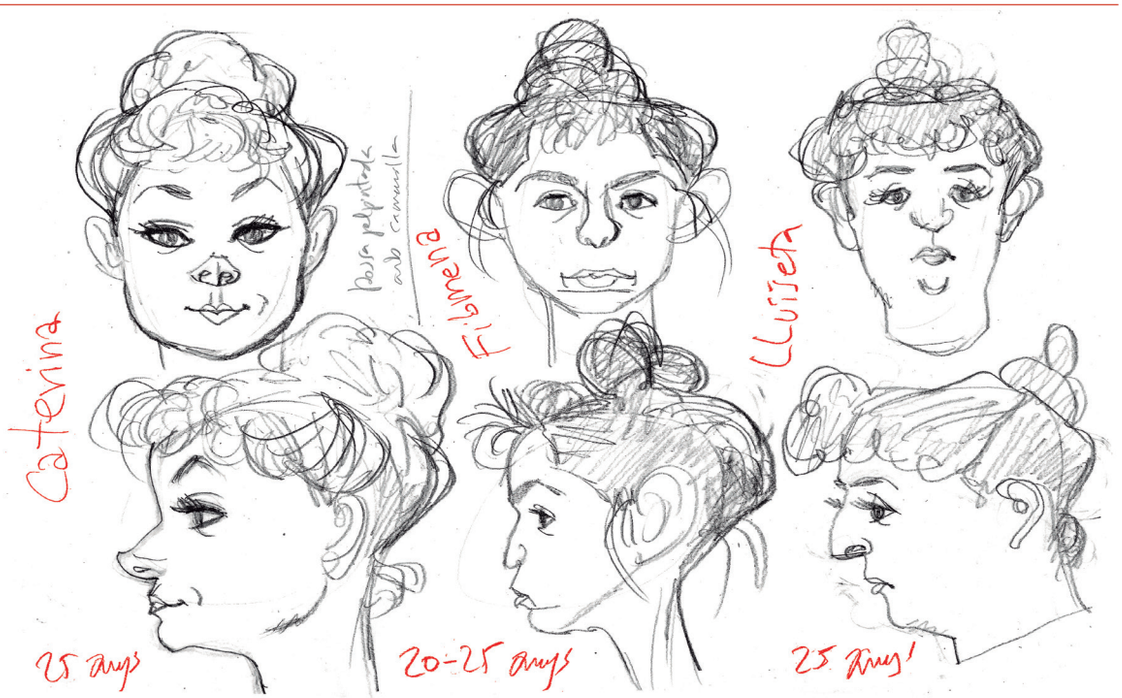

Amb aquests exercicis de despullament textual hi havia moments de *Maria Rosa* que li guanyaven força i capacitat de suggeriment. Calia provar de fer el mateix a *La filla del mar*. Veure què calia conservar (la fitora, la ingenuïtat de l'Àgata, les relacions clau dels personatges, les connexions amb altres peces de Guimerà) i valorar quins ressons podien potenciar-ne la intemporalitat i la universalitat. Els conflictes no havien de pertànyer en exclusiva a un moment històric, havien de connectar amb avui: els rols de gènere, la tensió entre el grup i l'individu, la integració de qui arriba de fora o dels qui no tenen els mateixos possibles, l'orgull, el desig i la ràbia. La tria de l'estètica expressionista i del color roig sorgeix d'aquí i de la lectura psicoanalítica que Benet i Jornet havia fet de Guimerà en alguns escrits o en una peça fundacional com *Desig* (1991). L'adaptació incideix en la por

del diferent, la difícil inserció de qui ha vingut de fora i l'enamorament de dos marginats, gairebé com dos nens que juguen, amb records similars de la mare i les arrels en la infància com l'únic que no els ha fallat mai (el far de la memòria). La relació de Pere Màrtir i l'Àgata és tan universal com la de Romeo i Julieta, ofegades les dues parelles per les regles constrenyedores de la moral que els envolta, però a estones també semblen dos germans o dos companys de joc, Tom Sawyer i Huckleberry Finn explicant-se històries de forma entendridora a les ribes mateixes del corrent que els passa pel costat sense canviar-los.

Tota adaptació és una lectura interpretativa. Per això subratllem les connexions de *La filla del mar* amb altres obres de Guimerà. Per exemple: quan l'Àgata recorda el naufragi dels seus pares (ha arribat com si diguéssim amb pastera i sols Pere Màrtir la considera «d'aquí»), l'original esmenta l'horitzó blau, fosos el mar i el cel, així que la nostra vinyeta crea un fil amb la tragèdia *Mar i cel* de 1888, tot i la disparitat d'èpoques en què estan situats els arguments de les dues històries. És un personatge qui estableix la comparació. Li ho fem dir a la Filomena, que el que explica l'Àgata li recorda l'obra de Guimerà estrenada «fa dotze anys». La nostra adaptació passa, per tant, l'any d'estrena de *La filla del mar* (1900), amb personatges que —sent Guimerà tan popular— havien vist al teatre *Mar i cel* (1888) i *Terra baixa* (1896). Un altre d'aquests jocs intertextuals té lloc en aquell moment en què l'Àgata arriba a la taverna cantant la cançó de la pastoreta que li ha ensenyat el Pere Màrtir. La noia du la fitora travessada damunt les espatlles, just la mateixa posa en què s'ha representat tan sovint el pastor Manelic, i la lletra de la cançó connecta directament amb *Terra baixa* quan contraposa el pecat de la «terra plana» amb la puresa ideal de dalt de la muntanyeta, on «no neva ni plou». En l'Àgata i el Manelic hi identifiquem el mateix mite del bon salvatge, l'infant no pervertit per l'estretor moral i el ressentiment dels qui els envolten.

En el bàsic, d'un segle a l'altre, els lectors comprovem que hem canviat de vestuari, però no d'intencions, tal com a les vinyetes finals aplaudeix un públic de teatre que, mentre veia l'obra, trencava la quarta paret i ampliava els fets en una escena mental sense límits que envaïa la realitat i prenia sentit tant pel que deixava en *off* com pel que el primer pla aproxima en *zoom*. Aquesta és la força del còmic, potencialment més multiplicadora encara que en el cinema, gràcies a oferir-ho tot amb molt menys. Sintètic al màxim, radicalment metonímic, ensenya una part molt petita del que cal imaginar perquè el lector en completi el traç, el dibuix, la totalitat del paisatge que queda mig apuntat a la vinyeta i en el salt entre vinyetes, amb un tractament que primer volíem que fos realista i que progressivament esdevé més mental, més caracteritzadament expressionista. Val a dir que per la nostra educació de joves —parlo tant del Josemari com d'un servidor, el plural no és majestàtic— també hi

ha l'exemple de guionistes com Roy Thomas o Alan Moore, amb pàgines de mil formes diferents, farcides d'un no dir d'ecos.

Tanco aquest *making of* confessant l'immens plaer de treballar amb un dibuixant com Josemaría Casanovas (Badalona, 1966), fill del dibuixant de la Bruguera José María Casanovas Magrí. La dada no és enciclopèdica, sinó professional, perquè es va formar amb el seu pare i és la raó que comencés a publicar internacionalment tan aviat, convertit en una mena d'Obèlix submergit de ben petit a la marmita de les vinyetes (també és enorme, també és juganer, també té un cor d'or, savi a sobre). Als 15 anys ja col·laborava a l'agència Creaciones Editoriales i dibuixava còmic per a editorials angleses, escoceses, holandeses i franceses. Avui és portadista de la Marvel i ha fet feines de tot pelatge, amb mil estils, artesà d'un domini prodigiós de l'ofici, artista de mil idees. No m'estranya el que diu Hernán Migoya al final del seu epíleg; ja ho veuran, no els faig *spoiler*.

Aquí tenen la nostra versió de *La filla del mar*, amb una Àgata meravellosa, que viu pel mar i és un cel de dona. Així viuen, plens de vida i tremp real, els clàssics. Passa el temps i se'ls discuteix, per què no, però la seva obra ho aguanta tot i respon per ells. És una bona manera de tenir l'última paraula, aquesta: que la discussió no acabi.

L'amor també té això.

La filla del mar és un dels drames més coneguts d'Àngel Guimerà, representat moltes vegades als nostres teatres. L'adaptem ara al còmic amb l'esperit juganer de les posades en escena contemporànies.
La lectura mostra els vincles que la història de Guimerà encara té amb nosaltres: l'amor, la gelosia, les pressions de la comunitat cap a qui és diferent o ha arribat de fora, la por, les diferències de classe.

Quim Noguero i Josemaría Casanovas n'han fet una versió àgil, actual, amb picades d'ullet al lector cap a d'altres obres de Guimerà, per tal de ser fidels alhora al text i al llegat del dramaturg.

Un proemi de l'escriptor Màrius Serra, el *making of* de l'adaptador Quim Noguero i un epíleg del guionista Hernán Migoya acompanyen aquest còmic amb què encetem col·lecció.

ISBN 978-84-9191-328-3
08001
9 788491 913283

Còmic 1

Publicacions de l'Abadia de Montserrat